

OBITELJSKI TRANSNACIONALNI PROSTOR: STUDIJA SLUČAJA

MIRNA JERNEJ

Institut za antropologiju
10000 Zagreb, Hrvatska
Ljudevita Gaja 32

UDK 314.745.3-054.7

39:314.7

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Prihvaćeno / Accepted: 19. 6. 2010.

Rad se bavi obiteljskim transnacionalnim prostorom koji nastaje održavanjem veza među članovima obitelji koji žive u različitim državama. Na primjeru iskustva migrantice koja živi u Velikoj Britaniji i roditelja koji žive u Hrvatskoj istražuju se načini na koje pojedinci pokušavaju doskočiti udaljenosti što ih dijeli. Prakse povezivanja mjesta i osoba, napose putovanja ljudi i predmeta, nužne su za održavanje transnacionalnog prostora, ali i za stvaranje transmigrantskih identiteta. Sudjelovanje na međuetničkoj svadbi koristi se u radu kao teren za dodatne usporedbe dviju različitih kultura te propitivanje pojma Drugi.

Ključne riječi: *transnacionalni društveni prostor, putovanje, predmeti, identitet, dom*

UVOD

Teme putovanja, transnacionalnosti i suvremene mobilnosti ljudi posljednjih su godina vrlo aktualne budući da predstavljaju pojave moderniteta i posljedicu sve bolje povezanosti raznih dijelova svijeta. Putovanje se danas smatra bitnim dijelom društvenog života jer omogućava stvaranje poveznica među ljudima i mjestima (usp. Hannam, Sheller i Urry 2006:10), a transnacionalnost, kao "uvjet kulturne povezanosti i pokretljivosti u prostoru" (Povrzanović Frykman 2001:13), označava fenomen koji nadilazi kulturne i političke granice. Migranti, unatoč granicama koje ih odvajaju, održavaju veze s domovinom i ljudima koji su u njoj ostali.

"Transnacionalnost je tako važan kontekst oblikovanja identiteta u diaspori i egzilu, dok je transnacionalizam 'proces kojim migranti

svojim dnevnim aktivnostima te društvenim, ekonomskim i političkim odnosima, stvaraju društvena polja koja prelaze nacionalne granice" (Basch et al. 1994:22 prema Povrzanović Frykman 2001:13)¹.

U suvremenim antropološkim istraživanjima često se postavlja pitanje označava li teren uvijek teritorijalno opisanu, omeđenu fizičku lokaciju ili pak mrežu odnosa nevezanu za konkretan fizički prostor (usp. Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Šantek 2006:7) budući da se fokus sve češće preusmjerava s istraživanja pojedinačnih lokacija prema istraživanju višestrukih lokacija i protoka kulturnih značenja, ljudi, predmeta i identiteta te veza koje se stvaraju između pojedinih lokacija (tzv. *multi-sited ethnography*) (usp. Marcus 1995). Caroline B. Brettell (2000) smatra transnacionalnost neizostavnim konceptom u suvremenim istraživanjima migracija. Sve se veća važnost pridaje upravo transnacionalnim praksama migranata kao bitnom elementu za razumijevanje suvremenih migracija i njihovih kulturnih učinaka. Prakse i iskustva migranata te transnacionalni društveni prostori koji se stvaraju povezivanjem ljudi i lokaliteta smještenih u različitim državama navode istraživače na preispitivanje složenih pojmova identiteta, države, granica, doma i pripadanja (usp. Levitt i Glick Schiller 2004).

U ovom radu² problematizira se obiteljski transnacionalni prostor koji se stvara radi održavanja transnacionalnih veza između članova obitelji koji žive u različitim državama. Održavanje obiteljskih veza u većini je slučajeva temeljni motiv postojanja širokog spektra transnacionalnih praksi migranata (i članova njihove obitelji) te razlog nastajanja transnacionalnog prostora. Transnacionalni društveni prostor omogućava međusobno

¹ Mnogo je definicija transnacionalnosti, a ovdje još navodim onu Glick Shiller et al. u kojoj se tvrdi da je "transnacionalizam proces u kojem migranti uspostavljaju društvena polja koja prelaze geografske, kulturne i političke granice" (Glick Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1992. prema Glorius, Fridrich 2006:164). Čapo Žmegač (2003, 2005) umjesto transnacionalnosti predlaže termin "međudržavna translokalnost".

² Ovaj rad nastao je u okviru kolegija "Etnografija putovanja: transnacionalne prakse migranata" održanog na Poslijediplomskom doktorskom studiju etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (akademska godina 2007./2008.) pod vodstvom dr. sc. Maje Povrzanović Frykman.

udaljenim članovima obitelji da, usprkos fizičkoj odvojenosti, kroz razne prakse doskoče udaljenosti koja ih odvaja te da, održavajući veze preko državnih granica, ostvaruju svoju prisutnost na različitim lokacijama. Transnacionalni prostor uključuje i one koji, unatoč činjenici da sami ne migriraju, svojim aktivnostima prelaze granice održavajući vezu s migrantima. Naglasak u ovom radu stavljen je na specifične transnacionalne prakse i iskustva koji, osim što oblikuju svakodnevnicu migranata (telefoniranje, elektronička pošta, slanje pisama i pošiljki, posjećivanje rodbine i prijatelja u domovini itd.), uvelike određuju identitete ljudi koji ih stvaraju, odnosno služe kao referentna točka u identifikacijskim procesima.

KONCEPT ISTRAŽIVANJA I METODOLOGIJA

Razmišljajući o temi putovanja i transnacionalnosti zanimljivom mi se učinila ideja da na primjeru iskustva migrantice Ane³, moje dugogodišnje obiteljske prijateljice koja je porijeklom iz Dalmacije, a trenutno živi u Londonu, i njezinih roditelja koji žive u Zagrebu pokušam dobiti uvid u prakse koje stvaraju njihov obiteljski transnacionalni prostor i uvelike određuju njihove identitete. Ana je prije nekoliko godina u Dalmaciji upoznala Johna, Engleza koji je u Hrvatsku došao na odmor, te se nakon godine dana veze na daljinu odlučila na zajednički život i preseljenje u London. Dvije godine kasnije Ana i John vjenčali su se u njezinu rodnom mjestu u Dalmaciji.

Namjera i cilj istraživanja koje sam provela prvenstveno su bili opisati nastajanje obiteljskoga transnacionalnog prostora što se stvara radi održavanja veza među članovima uže obitelji koji žive u različitim državama te dobiti uvid u načine na koje navedeni pojedinci pokušavaju doskočiti udaljenosti što ih razdvaja. Metodološki važnom učinila mi se mogućnost dobivanja uvida u iskustva koja proizlaze iz različitih pozicija mojih sugovornika: iskustvo osobe koja migrira (u ovom slučaju to je kći), ali i od onih koji ostaju kod kuće (ovdje su to roditelji) budući da njihova interakcija stvara transnacionalni društveni prostor. Uloga roditelja u

³ Imena koja u tekstu koristim ne odgovaraju stvarnim imenima kazivača kako bi se zaštitio njihov identitet.

cijeloj je priči jednako važna jer su i oni aktivni sudionici transnacionalnog prostora koliko je to i njihova kći migrantica. Oni dočekuju, ispraćaju, šalju pakete, pišu elektroničke poruke, putuju u posjet te svakodnevno telefoniraju u London i na taj način povezuju dva udaljena lokaliteta iako sami nisu emigrirali.

U istraživanju sam se služila etnografskim metodama. S obzirom na to da sam obiteljska prijateljica navedene obitelji, imala sam priliku voditi polustrukturirane dubinske intervju s roditeljima u njihovu stanu u Zagrebu te s Anom putem kompjutorskog programa *Skype*⁴ (budući da je ona u to vrijeme bila u Londonu). Koristila sam i sudjelovanje s promatranjem na Aninu i Johnovu vjenčanju⁵. Budući da se ono vremenski poklopilo s mojim istraživanjem, a kako sam i sama bila pozvani gost pa sam prisustvovala crkvenoj ceremoniji i slavlju koje je uslijedilo nakon nje, čitav sam događaj shvatila kao svojevrsan teren za dodatne usporedbe dviju kultura te promatranje stavova i predrasuda što izlaze na vidjelo u susretu s Drugim. Posebnu sam pozornost obratila na materijalne elemente svadbe, odjeću uzvanika i mladenaca, ukrase, uređenje interijera i hranu. Slušala sam različite jezike i govore te pokušavala upamtiti ili zabilježiti usputne komentare kojih je bilo podosta. Vlastitom prisutnošću i interakcijom sa sudionicima događaja uspjela sam ispuniti temeljne postavke sudjelovanja s promatranjem i dobiti uvid u sve što se na svadbi događalo⁶. Samo vjenčanje ovdje također shvaćam kao jedan od oblika povezivanja ne samo dvaju udaljenih lokaliteta (odnosno "službeni čin" povezivanja mladenkine zemlje porijekla i zemlje primitka), već i dviju kultura. Budući da je većina uzvanika i predmeta također morala (do)putovati kako bi bila prisutna

⁴ *Skype* je kompjutorski program koji omogućuje besplatno razgovaranje putem interneta, a nudi i mogućnost videopoziva pomoću male kamere na kompjuteru te poziva na fiksne i mobilne telefone.

⁵ Istraživanje na temelju kojeg je nastao ovaj rad djelomično je financirano iz projekta Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske pod nazivom "Suvremena transformacija lokalnih jezičnih zajednica i kulturna raznolikost" (šifra projekta: MZOŠ RH 196-1962766-2743).

⁶ Mladenku sam, naravno, unaprijed obavijestila o svojem istraživanju i ona se složila s mojom ulogom sudionika i aktivnog promatrača.

na svadbi, sama se svadba u ovom slučaju također može smatrati jednim oblikom transnacionalnog povezivanja.

Kvalitativna analiza intervjuva i bilješki prikupljenih za vrijeme sudjelovanja na svadbi temelj su i osnova zaključaka koje u radu iznosim⁷. Drugim riječima, namjera mi je bila opisivanje iskustava kazivača, njihovo smještanje u odgovarajući teorijski okvir te eventualno dobivanje novih uvida i drugačijeg promišljanja određenih koncepata. Takva moja pozicija kao istraživača u skladu je s ciljem kvalitativnih istraživanja i idealom etnologije koji "nikada nije bio izdvajanje reprezentativnih uzoraka iz pretpostavljene cjeline" (Augé, 2002:40), već razumijevanje konkretnih, cjelovito istraženih pojedinačnih situacija⁸, jedinstvenih iskustava kazivača i konteksta u kojima se stvaraju ili izlaze na vidjelo određeni stavovi, ponašanja i odnosi.

SUDJELOVANJE S PROMATRANJEM NA MEĐUETNIČKOJ SVADBI

Nije uobičajeno da se u jednome malom dalmatinskom mjestu ispred katedrale okupi grupa ljudi raznih nacionalnosti koji se upotrebom stranih jezika, svečanom odjećom i određenim fizičkim karakteristikama razlikuju od lokalnog stanovništva, a nisu turisti u pravom smislu riječi. Jer, svi su oni doputovali s istim ciljem: prisustvovati vjenčanju svojih prijatelja koje se te subote održavalo u lokalnoj katedrali⁹. Pripreme za vjenčanje digle su na noge ne samo sudionike i organizatore vjenčanja, već i mnoge mještane koji su danima unaprijed, a vjerojatno i dugo nakon samog vjenčanja, pričali o tome kako se jedna njihova sumještanka udaje za Engleza. Stoga se ispred crkve okupila poveća grupa ljudi, što uzvanika, što onih koji su se tamo našli slučajno ili pak iz znatiželje. Jer bio je to zaista nesvakidašnji događaj: živopisno obučene uzvanice doputovale iz Velike Britanije očigledno su po stilu odijevanja odudarale od uzvanica iz Hrvatske. Efektne haljine, šarene

⁷ Cathy Charmaz (2006) piše o etnografski "utemeljenoj teoriji" (*grounded theory*) prema kojoj se zaključci izvode na temelju pojedinačno istraženih slučajeva.

⁸ Za više na temu "etnografije pojedinačnog" vidi Abu-Lughod 1991.

⁹ Inozemnih i domaćih gostiju na svadbi brojčano je bilo podjednako.

kombinacije, šesiri raznih oblika i maštoviti ukrasi u kosi (sve je to zajedno s uzvanicama doputovalo iz Velike Britanije) izazivali su razne komentare, pa i podrugljive primjedbe starijih mještanki na račun impresivnih i u Dalmaciji neuobičajenih ukrasa na glavama Engleskinja, na primjer: "A vidi joj onu palmicu na glavi! Ili što je to, gljiva?"; "Što ova ima perje u kosi? Mogla sam ja sebi onda staviti *Pronto Piumini*¹⁰ na glavu!".

Crkvena ceremonija također je bila neuobičajena s obzirom na to da je bila dvojezična. Budući da veći broj uzvanika nije razumio hrvatski, mladoženjina obitelj inzistirala je da se dijelovi svećenikova govora prevode na engleski, što je stvorilo napetost dan prije samog vjenčanja jer sami mladenci nisu o tome vodili računa. No mladoženjino izgovaranje bračnih zavjeta na hrvatskom jeziku s jakim engleskim naglaskom svima je izmamilo osmijeh na lice, ali je izazvalo i komentare na račun toga kako on nije ni svjestan što je ustvari izrekao i obećao.

Slavlje se nastavilo u dvorani hotela, a bitno je ovdje naglasiti da su određene dekoracije i predmeti putovali s mladencima avionom čak iz Londona. U koferima su tako doputovali konfeti, poklončići koji se dijele kao znak zahvale svima što su prisustvovali vjenčanju, dekoracije za stolove (plastični ukrasi na kojima je pisalo *Just married*), pokloni za djeveruše i *usher*¹¹ te vjenčanica šivana u Londonu. Ukusna i pomno dekorirana hrana (od morskih delicija preko mesa i raznih priloga, tradicionalnih lokalnih jela, do kolača, torte i ogromnog krokanta u obliku jedrenjaka¹²) izazivala je oduševljenje gostiju. Sama proslava bila je također obilježena dvojezičnim govorima, odnosno njihovim prevođenjem (s hrvatskoga na engleski i obratno) od strane mladenkina brata, kako se nitko od prisutnih ne bi osjećao zakinutim za razumijevanje izrečenoga.

¹⁰ *Pronto Piumini* je metlica za čišćenje prašine napravljena od posebnih vlakana koja zadržavaju prašinu, a bijele su boje i podsjećaju na perje.

¹¹ Mladenka mi je objasnila da su *usher* ekvivalent našim djeverušama, a budući da je ona na vjenčanju imala tri djeveruše, i mladoženja je trebao imati svoje *usher*.

¹² U dalmatinskim gradovima običaj je da se uz svadbenu tortu pripremi i krokant, ohlađena smjesa topljenog šećera u koji su dodaju komadići oraha ili lješnjaka. Mladenci tada noževima razlome krokant, tradicionalno u obliku broda (jedrenjaka), sve dok ga ne razbiju na sitnije komade.

Upravo je problem izostanka spontanog razumijevanja svih prisutnih pojedinaca stvorio svojevrsnu napetost među uzvanicima pa je sam događaj vjenčanja, osim stvaranja osjećaja zajedništva (što taj čin sam po sebi implicira), istovremeno naglašavao Drugost i različitost. Stoga se vjenčanje u ovom slučaju može shvatiti kao liminalno razdoblje tijekom kojeg na vidjelo izlaze razni stavovi i predrasude o pripadnicima drugih nacija. Problem (ne)razumijevanja, odnosno konstantnog mijenjanja jezičnih kodova, bio je glavni razlog nastajanja "krizne situacije" u kojoj su sudionici na svadbi pristigli iz Londona doživljeni na neki način kao "strano tijelo", što je neizbježno kao posljedicu imalo i propitivanje o tome tko smo "mi", a tko su "oni". Najočitija posljedica toga bila je burna reakcija prisutnih Hrvata na doživljenu nepravdu izazvanu komentarom kuma Engleza, koji je svoj govor na engleskom završio konstatacijom da "sada može krenuti natrag na svoj četrismo godina dug put do Londona". Mnogi prisutni Hrvati tu su opasku doživjeli vrlo osobno pa se ona komentirala narednih nekoliko sati, bez jasnog zaključka što je to zapravo trebalo značiti: je li mjesto u kojem se održalo vjenčanje toliko izolirano i nedostupno u smislu prometne (avionske) nepovezanosti ili se pak ciljalo na nešto puno ozbiljnije, odnosno zaostalost samog mjesta i njegovih stanovnika u odnosu na London koji je daleko napredniji (tj. prednjači četrismo godina u razvoju). Razne komentare koji su se pritom mogli čuti ("Ma sad ću ja njemu reći! Što mu je to trebalo značiti?") tumačim kao jedan od mehanizama (samo)identifikacije, odnosno reakcije na doživljenu nepravdu i vrijeđanje nacionalnih osjećaja. Međuetnička svadba poslužila mi je kao svojevrsan teren koji je dao uvid u stavove i predrasude što izlaze na vidjelo u susretu s nepoznatim i aktualiziraju pitanje tko je zapravo Drugi. Bitnim dimenzijama kolektivnog (etničkog) identiteta smatra se upravo osjećaj zajedništva koji veže pripadnike određene zajednice na temelju njihove međusobne sličnosti (odnosno navodnih zajedničkih, skupnih karakteristika) te ih istodobno odvaja od članova drugih zajednica. Povezanost članova određene zajednice u prvom se redu temelji na razgraničenju između "nas" i "njih", na nečemu što "mi" jesmo a "oni" nisu ili pak na činjenici da "mi" nismo nešto što "oni" jesu¹³.

¹³ Prema Fredriku Barthu, održavanje granica među etničkim grupama počiva upravo na potvrđivanju etničkih razlika za vrijeme društvenih interakcija (Poutignat i Streiff-Fenart 1997). Etnicitet se pritom shvaća kao proces dihotomizacije između pripadnika grupe ("mi") i onih koji to nisu ("oni"), a stvara se upravo u društvenoj interakciji.

Zanimljivo je također napomenuti da je uzvanike na svadbi zabavljao *disk jockey* čija je zadaća bila birati i reproducirati internacionalnu glazbu (tek se nakon ponoći moglo čuti nekoliko hrvatskih pjesama), najvjerojatnije kako se gosti iz Londona ne bi osjećali neugodno, isključeno i "izgubljeno" slušajući hrvatsku glazbu. U svakom slučaju, koliko sam uspjela doznati iz *post festum* komentara mlade i njezine majke, sudionici (i inozemni i domaći gosti na svadbi) ustvrdili su da će čitav događaj pamtiti kao vrlo lijepo iskustvo.

TRANSNACIONALNI PROSTORI I PRAKSE: ODRŽAVANJE VEZA S ONIMA KOJI OSTAJU

Migranti preseljenjem u državu primitka najčešće nastavljaju održavati veze i kontakte s rodbinom i prijateljima i na taj način povezivati dva udaljena lokaliteta smještena u dvije države (usp. Basch et al. 1994). Održavanje obiteljskih veza u većini je slučajeva temeljni motiv za stvaranje transnacionalnih društvenih prostora i održavanje transnacionalnih praksi. Transnacionalne društvene prostore u tom slučaju stvaraju pojedinci koji na osobni način pokušavaju doskočiti udaljenosti što ih odvaja od ljudi do kojih im je stalo. Po pitanju transnacionalnosti zato je posebno zanimljivo promatrati upravo njihove *prakse* koje oblikuju i stvaraju same transnacionalne prostore i mreže.

"Iako materijalnost pokretljivih sistema postaje sve složenija, čini se da materijalne promjene istodobno 'de-materijaliziraju' veze, kako se ljudi, strojevi, slike, informacije, moć, novac, ideje i opasnosti 'pokreću', stvarajući i ponovno stvarajući mreže diljem svijeta sve većom brzinom" (Hannam, Sheller i Urry 2006:5).

Koncept transnacionalnog društvenog prostora nadilazi tradicionalno geografsko poimanje prostora kao fizički ograničenog i lokaliziranog; to je prostor stvoren kretanjem ljudi, ideja i predmeta preko državnih granica¹⁴.

¹⁴ Transnacionalni društveni prostor shvaća se i kao "društveni prostor i mreža odnosa u svakodnevnom životu" koji stvaraju migranti "povezujući važne elemente svojih društvenih i kulturnih života preko nacionalnih granica" (Povrzanović Frykman 2001:14).

Suvremena istraživanja iskustava migranata nude uvid u složenost pojmova 'putovanja', 'prebivališta', 'doma', 'identiteta', 'granica' i 'države' te potiču na njihovo redefiniranje¹⁵. Također, Levitt i Glick Schiller (2004) tvrde da inkorporacija migranata u zemlju primitka i transnacionalne veze s domovinom i onima koji su u njoj ostali ne isključuju jedno drugo, već se, naprotiv, međusobno osnažuju. Moguće je stoga pretpostaviti da se migranti u novom prebivalištu osjećaju kao kod kuće, dok istovremeno osjećaju jake veze s bivšim prebivalištem.

Uloga *predmeta* koji putuju s migrantima (i kroz koje migranti, ali i oni koji ne migriraju, ostvaruju svoju prisutnost na različitim lokacijama) neizostavan je element u istraživanju (usp. Povrzanović Frykman 2008). Razlog za to je upravo činjenica da, odlazeći iz domovine, migranti redovito sa sobom nose razne predmete (dijelove svog doma u obliku ukrasa, suvenira, namještaja, hrane, fotografija, nosača zvuka itd.) koji im olakšavaju proces stvaranja novog doma u stranoj državi. U predmete koji putuju zajedno s migrantima ili su zapakirani u pošiljkama i poslani njima važnim osobama upisana su razna značenja i priče. Dolasci u posjet, kao i primanje posjeta, uvijek podrazumijevaju nošenje poklona te predstavljaju još jedan način na koji predmeti putuju i postaju dijelom transnacionalnih prostora.

ISKUSTVO MIGRANTICE: VAŽNOST DOMA I OSJEĆAJA PRIPADANJA

Anina prilagodba na život u stranoj državi odvijala se u za nju stresnim uvjetima pa je, kako je sama navela, u početku proživljavala krizu u kojoj je više faktora odigralo važnu ulogu. Kao prvi razlog za takvo stanje Ana je navela činjenicu da su ona i današnji suprug četiri mjeseca bili prisiljeni živjeti u njegovu uredu. U tom je razdoblju upravo osjećaj nepostojanja pravog doma bio razlog velikog stresa i nezadovoljstva koje je osjećala

¹⁵ O nužnosti propitivanja i redefiniranja pojma nacionalne države pišu i Faist (2004) i Gustafson (2004), dok Povrzanović Frykman ukazuje na nužnost "transnacionalne dekonstrukcije" analitičkih kategorija kao što su *zajednica* i *etnička grupa* kada su u pitanju istraživanja vezana uz migrante (Povrzanović Frykman 2004:81).

budući da nije bila u mogućnosti odvojiti javno (u ovom slučaju ured) od osobnoga, što je jedan od temeljnih preuvjeta za stvaranje osjećaja doma. Kako je i sama u to vrijeme pomagala u navedenom uredu, nije imala priliku reći kako poslije posla "ide kući". Kriza i nezadovoljstvo potrajali su sve dok se Ana i suprug nisu uselili u novu kuću i dok napokon nije bila u mogućnosti urediti je po svom ukusu i na taj način stvoriti u njoj ugodan osjećaj doma.

"Tako da je ovo sad bilo prvi put da ja sam se odvojila od svojih, ali sad ipak i u stranoj zemlji... Ma, baš mi je bilo teško, imala sam jednu krizu i mislim da je to možda bio i jedan mali kulturni šok. Ali, općenito, to odvajanje od mojih i sva ta prilagodba u nažalost ne baš najboljim uvjetima, u jako stresnim uvjetima življenja u tom uredu. I onda je to pridonijelo da sam ja stvarno bila jedno vrijeme, onako dosta, mogu reći i depresivna. Ali onda kasnije kad smo se mi preselili u kuću, kad sam konačno ja našla svoj prostor i kad više nismo živjeli u uredu i kad sam mogla odvojiti ured od, znaš, od posla."

Anine riječi potvrđuju važnost osjećaja sredenosti, stabilnosti, intimnosti i privatnosti, a samim time i svojevrsne sigurnosti i pripadanja, koje migrantima u novim sredinama pruža upravo novostvoreni dom. Dom, uz ono temeljno značenje fizičkog prostora koji obično nazivamo 'kućom', određeno značenje zadobiva i kroz različite prakse. Kao takav on je dio svakodnevnog procesa stvaranja sebe kao pojedinca (usp. Petridou 2001:88), odnosno mjesto u kojem možemo "usidriti" svoj identitet. On je također "mjesto življenog iskustva stanovanja, u kojem se sjedinjuju predmeti, prakse i identificiranje – materijalno i simboličko" (Povrzanović Frykman 2008:14). Osjećaj privatnosti, kako je utvrđeno ranije, preuvjet je za stvaranje doma, no jednako važni su i određeni materijalni uvjeti koji omogućuju uspostavljanje postojanosti, kontinuiteta i normalne svakodnevice (usp. Katulić 2009). S ciljem stvaranja atmosfere doma u stranoj državi, migranti sa sobom često nose predmete koji za njih nose određenu emotivnu vrijednost (utjelovljuju sjećanja i veze s prošlošću)¹⁶ ili su samo praktični i neophodni u svakodnevnom životu. Fotografije

¹⁶ Za više na temu povezanosti materijalne kulture i mobilnosti vidi Marcoux 2001. i Hannam, Sheller, Urry 2006.

i predmeti što u sebi inkorporiraju uspomene ponekad služe i kao nadoknada za dragu osobu koja nije prisutna, a koja na neki način živi u tim predmetima (Marcoux 2001:72). Utjelovljujući uspomene predmeti pomažu u održavanju kontinuiteta sa životom prije migracije i sjećanja na taj period života dugo nakon što se samo preseljenje dogodilo (usp. Burrell 2008:66)¹⁷. Stoga je uloga predmeta u stvaranju novog doma od iznimne važnosti: oni ne samo da emocionalno ispunjavaju dom, već i djeluju poput balzama protiv boli zbog preseljenja (ibid.), čineći na taj način okosnicu oko koje migranti simbolički grade novi dom. Koliko su predmeti koje migranti nose sa sobom nužni za očuvanje kontinuiteta i postojanosti (Marcoux 2001:73), u Aninu je slučaju vidljivo u činjenici da je sa sobom ponijela "tonu garderobe, cijeli ormar sam preselila gore". No tek kada je drugi put odlazila u London, odlučivši da tamo želi ostati i stvoriti svoj novi dom, određenu je količinu stvari ipak ostavila kod kuće u Hrvatskoj:

"Rekla da sam da sad stvarno više moram ono... Ja, ja bi tako ono, ja sam ko čerge, ja bi sve vukla. Ali onda sam se nekako i bila oslobodila. U početku je bio onaj grč da SVE moram imat kod sebe da mi bude kao lakše, znaš ono kako ću ja bez toga! Sad je meni život sve više i više tu, znaš nekako, čini mi se da ja sve više i više postajem dio ovog načina života u Londonu. I to mi se sviđa, i drago mi je, i skroz mi je to ok."

Slično uočava i Marcoux (2001) na primjeru pojedinaca koji se sele u drugi stan ili u dom za starije osobe, primjećujući da oni prilikom promjene mjesta stanovanja sa sobom nose upravo najdraže predmete (slike, knjige, muzičke kasete itd.) koje poistovjećuju s određenim događajima ili osobama i pomoću kojih su u mogućnosti sastaviti uspomene. Okružujući se predmetima koji nose u sebi određenu emotivnu vrijednost, migranti "kao da se pokušavaju okružiti onim osobama za koje se ti predmeti vežu" (Marcoux 2001:72). Isto se uočava i u Aninu kazivanju: ona je, naime, sa sobom ponijela uglavnom "sve drage stvarčice", sitnice koje je dobila na poklon od dragih ljudi i koje ju vežu za njih kao uspomene (npr. kutijice za nakit), zatim figurice anđela koje sakuplja, okvire sa slikama, knjige i rječnike te

¹⁷ Predmeti se kod preseljenja nužno (iz praktičnih razloga) moraju selektirati, što je nerijetko prilično težak zadatak ukoliko utjelovljuju uspomene na ljude i događaje.

hrvatske kuharice. Ponijela je i kompaktne diskove s hrvatskom glazbom, pogotovo klapskom (na što njezin suprug Englez reagira s negodovanjem: "Jesus Christ, again!" – pa ih ona ima prilike slušati uglavnom kad je sama, "sebi za gušt"), zatim sitnice poput kamenčića s plaže i školjki (što joj očito pomaže u stvaranju "domaće" atmosfere) i sav nakit. Ali najviše se u putnoj torbi našlo fotografija i albuma sa slikama – putem njih se bliske i drage osobe, udaljene tisuće kilometara, čine barem malo bližima nego što zaista jesu. Ana, kako sama tvrdi, povezanost s rodnim mjestom na neki način održava kroz svakodnevnu praksu kuhanja "naše, mediteranske hrane": povrća na pari i lešo ribe uz obavezni dodatak velikih količina maslinova ulja. I za Johna tvrdi da "promovira dalmatinsku spizu u Londonu", koju je oduševljeno prihvatio od prvoga dana. A da bi to bilo izvedivo, nužno je putovanje i određenih prehrambenih namirnica (hrane jedinstvenog okusa), o čemu će više riječi biti u jednom od sljedećih poglavlja.

ODRŽAVANJE KONTAKATA I RODITELJSKA STRANA TRANSNACIONALNOG PROSTORA

Za održavanje postojanih veza između Ane i članova obitelji koji danas žive u Zagrebu nije dovoljan tek telefonski kontakt, već je nužan i onaj fizički. Iako je u Zagrebu provela nekoliko studentskih godina života, Ana danas Zagreb doživljava kao "malo, dosadno selo" u usporedbi s Londonom koji za nju predstavlja "veliku mješavinu svega, svijet u malom" te pruža mnoge mogućnosti¹⁸. Određenu promjenu u materijalnom životu i potrošačkom okruženju nakon selidbe u London Ana je sigurno osjetila, ali je ta promjena bila minimalna budući da se materijalni aspekti njezina načina života prije i nakon migracije nisu znatno razlikovali. To nije bio slučaj kod Poljakinja koje su migrirale u Veliku Britaniju iz ekonomskih razloga za vrijeme socijalističkog režima, a o kojima piše Kathy Burrell (2008). One su se nakon preseljenja našle u potpuno različite

¹⁸ Ipak, neke stvari, koje je živeći u Hrvatskoj Ana uzimala "zdravo za gotovo", sada joj iznimno nedostaju, na primjer prave tržnice (k njih u Londonu nema) ili dobra kozmetičarka i frizer (koji su u Londonu skupi, a nekvalitetni). Po povratku iz Hrvatske sa sobom također obavezno nosi neke kozmetičke preparate budući da preferira upravo one hrvatske.

materijalnom okruženju od onoga na koje su bile navikle živeći u Poljskoj. Učestalim slanjem materijalne pomoći obitelji i prijateljima koji su ostali u Poljskoj (što je i bio jedan od glavnih razloga odlaska na privremeni rad u Veliku Britaniju) spomenute su žene održavale obiteljske veze i stvarale transnacionalne prostore. Za razliku od navedenog primjera, materijalne veze koje Ana održava s članovima obitelji što su ostali u Hrvatskoj ne stvaraju se zbog potrebe za slanjem određene vrste materijalne pomoći – i sama majka Anino donošenje raznih poklona svaki put kada dolazi u Zagreb objašnjava kao "želju da pokaže da joj je stalo". S druge strane, slanje lijekova i vitamina (koje nije moguće nabaviti u Hrvatskoj ili su u Londonu dostupni po znatno nižoj cijeni) može se shvatiti kao Anina želja da nadoknadi svoju odsutnost ili zadovolji potrebu da ipak na neki način pomogne bližnjima i osjeća se korisnom. Nedostatak svoje prisutnosti u kćerinu životu roditelji pak nesvjesno nastoje nadoknaditi povremenim slanjem poklona i različitih sitnica poštom i brižnim pakiranjem hrane koju Ana nosi sa sobom kada se nakon posjeta roditeljima i prijateljima u Hrvatskoj vraća u London. Slično tvrdi i Kathy Burrell koja piše da "ljubav mora biti zapakirana i poslana poštom" (Burrell 2008:75), što čini i Ana kada za posebne prilike (rođendane ili Majčin dan), da bi nadoknadila svoju odsutnost, obavezno poštom šalje vlastoručno ispisana pisma i čestitke. Količina napora uloženoga u pisanje i slanje pisama i čestitki (što imaju posebnu važnost i težinu u usporedbi sa slanjem pisama elektroničkom poštom), postaje na taj način proporcionalna važnosti događaja, odnosno osobe kojoj je pošiljka namijenjena.

U uvodu je već bilo naglašeno kako su Anini roditelji jednako važni u procesu stvaranja transnacionalnog prostora kao i kći koja je migrirala. Stoga sam smatrala relevantnim steći uvid i u njihov doživljaj čitave situacije: interesiralo me kako se nose s Aninim odlaskom, kako doskaču udaljenosti, koliko često putuju kćeri u posjet, što joj pritom donose, ali i što joj šalju poštom te što ona šalje ili donosi njima. Također sam željela uvidjeti da li (i u kojoj mjeri) Anin novi način života i sadržaji iz novog okruženja indirektno utječu i na njezine roditelje.

Iako majka tvrdi kako joj se u početku uopće nije činila strašnom činjenica da se kći odlučila na život u Londonu (budući da joj je najvažnija bila upravo kćerina sreća), ipak priznaje:

"Tužna sam da će doći vrijeme kad neću biti toliko mobilna i moći putovati. A i materijalni problemi su tu jer što si stariji, imaš neke druge prioritete, bolest... Mi pričamo sjest u avion i to je dva sata – nije to baš tako, da te avion dovede do kuće. A onda si mislim, Bogu hvala, zamisli da je otišla u Australiju!"

Otac, naprotiv, nije dobro prihvatio kćerin odlazak te se u početku prilično teško s njime nosio (i danas žali što Ana nije ostala u Hrvatskoj, makar se i preselila u drugi grad). Roditelji putuju kćeri u posjet otprilike svaka četiri mjeseca¹⁹, dok im svakodnevnu komunikaciju olakšava elektronička pošta i besplatni razgovori putem kompjutorskog programa *Skype*. Stoga se dnevno ponekad znaju čuti i tri do četiri puta, a razgovori su toliko detaljni da uopće nemaju osjećaj kako ih dijele tisuće kilometara, tvrdi majka: "Tako da me zna nekoliko puta dnevno pitati što radimo, a ja nju pitam što ćeš kuhati danas, i takve stvari". Prilikom Aninih dolazaka u posjet u Zagreb ili ljeti u svoje rodno mjesto u Dalmaciji, majka pokušava nadoknaditi svoju odsutnost iz kćerina života time što se trudi što više vremena posvetiti upravo njoj. Obavezno ju dočekuje s pripremljenom "naručenom" hranom (prema Aninu izboru) – redovito je to nešto što se u Londonu nikako ili teško može pronaći ili je iznimno skupo:

"Obavezno uvijek naručim da mi mama skuha teletinu u *dunstu*, šparoge, jer su tamo samo umjetne, pa ih mama kupi puno i zamrzne da mene dočekaju. Da, i artičoke, bob i takve stvari. I naravno, obavezno sarmu!"

Za vrijeme svakoga Aninog posjeta Zagrebu roditelji imaju priliku isprobati pokoji novi recept koji je Ana "uvezla" iz Londona, gdje ga je naučila družeći se s prijateljima iz cijelog svijeta. U Aninim putnim torbama stoga se redovito nađu i egzotični začini koji se u Hrvatskoj ne mogu lako nabaviti: za pitu od jabuka, za krumpir i pečeno meso, azijski začini itd. Za prošli Božić članovi Anine obitelji imali su priliku isprobati i *Christmas pudding*²⁰ (kupljen u Londonu i doputovao u Zagreb zajedno s Anom).

¹⁹ Uglavnom pokušavaju koristiti usluge jeftinijih aviokompanija (*Wizz Air, Easy Jet*), a kako bi to bilo moguće, ponekad su spremni putovati i do Ljubljane.

²⁰ Tipični engleski kolač koji se priprema mjesecima.

Među poklonima koji se nađu u Aninim putnim torbama pri svakom dolasku u Zagreb uvijek je i pravi engleski čaj, poklon za brata: "Čak mi se i brat 'zarazio' čajem pa svaki put naruči da mu donesem neke određene vrste čaja".

PUTOVANJE ROBE I PREDMETA: DRŽAVNE GRANICE KAO MJESTA STRAHA I MOĆI

Govoreći o transnacionalnim praksama nemoguće je dakle zaobići putovanje robe i predmeta te problem prelaženja državnih granica i raznih situacija u kojima se migranti tom prilikom mogu naći. Državne granice mogu se shvatiti i kao svojevrsan obred prijelaza u kojem do izražaja dolazi njihovo simboličko značenje (usp. Löfgren 1999). Budući da granice predstavljaju određenu moć, ali i "mjesto straha" na kojem se identitet određuje kroz putovnicu (usp. Povrzanović Frykman 2003), putnici se često osjećaju nelagodno zbog jakog nadzora i provjera kojima bivaju podvrgnuti. Aerodromi, specifična "mjesto prijelaza" koja spajaju različite lokacije (ali ih istovremeno i odvajaju) (usp. Hannam, Sheller i Urry 2006:6), predstavljaju mjesta potencijalnog poniženja i srama kao posljedice ilegalnog unošenja robe i hrane u stranu državu. Upravo kod migranata strah od poniženja može biti još intenzivniji jer postoji mogućnost da već pri ulasku u državu u kojoj se žele nastaniti budu identificirani kao nepoželjni i nepouzdana (Löfgren 1999). Sa sličnim osjećajem suočava se Ana svaki put kada se iz Zagreba vraća u London, noseći u svojim putnim torbama domaću hranu – od nezaobilaznoga maslinovog ulja sve do mamine sarme. Prenošenje sarme preko aerodromske kontrole pravi je pothvat koji zahtijeva velike pripreme i specifičan način pakiranja, stoga samo putovanje na određeni način (kroz pripreme) započinje i prije nego što Ana krene na put. Sarna putuje zaleđena u plastičnoj Tupperwareovoj kutijici koju majka još zapakira u nekoliko plastičnih vrećica pa jelo na taj način stiže do Londona još djelomično zamrznuto. Budući da je prenošenje mesnih proizvoda preko granice zabranjeno, Ana svaki put osjeća sram i strah od potencijalnog poniženja koje bi mogla doživjeti ukoliko je "uhvate" sa zabranjenim proizvodima u putnoj torbi:

"Ako mene ovaj put zaustave na avionu, i ne daj Bože otvore torbu, i nađu me sa mesom, maslinovim uljem, i navrh svega SARMA! (...)

Ja ću propast u zemlju od srama, ne od straha nego od srama! Reći će nam: ma vidi ove iz istočne Europe – nose sarme! Znaš što, ja bi bila umrla od srama!"

Konzumiranje autohtone hrane služi za prezentiranje određenog prostora za koji se hrana veže. S druge strane, Elia Petridou tvrdi da se "(...) domaća hrana koristi za pružanje osjećaja postojanosti, ali isto tako i osjećaja pripadanja kroz doživljaj okusa" (Petridou 2001:90) – na taj način hrana utjelovljuje dom. Na primjeru grčkih studenata koji borave u Velikoj Britaniji, Petridou pokazuje kako paket u kojem se šalje hrana djeci koja žive u drugoj državi može biti temelj na kojem počiva odnos roditelj–dijete (ibid.). Zbog toga je i u Aninu slučaju važno da se u torbi nalazi upravo "mamina sarma" ili "bakini kolači" i isključivo "domaće, naše maslinovo ulje"²¹. Budući da su članovi obitelji o kojoj pišem porijeklom iz Dalmacije, prva namirnica koju su spomenuli u razgovoru o stvarima što ih redovito nose kada putuju u posjet kćeri u London (i koje Ana obavezno od njih naručuje) bila je domaće maslinovo ulje ("dvije do tri litre"), pakirano u plastične boce prirodne vode *Jana*. Ana i suprug pri povratku u London također nose svatko po jednu bocu maslinova ulja "da se uvijek nađe". U putnim torbama redovito se nađu i mnogi drugi hrvatski prehrambeni proizvodi: pršut, kulen, kulenova seka, špek, buđola, domaće slavonske kobasice i suha rebra, a ponekad i domaća travarica ("Toga nema u Londonu, nije to to."). A kako izgleda prenošenje prehrambenih proizvoda preko granice?

"Sve te suhomesnate proizvode zapakiramo u sedam do osam folija, onda preko toga stavimo najlon da se vakuumira, i obično još nešto radi mirisa, da se sakrije. Ma to je ono, krijumčarenje! Ali svejedno, kad god imam priliku, grabim da mi nešto od toga donesu."

Iako svjesna velikih kazni (oko petsto funti, što bi iznosilo preko četiri tisuće kuna) i problema koje može izazvati unošenje zabranjenih proizvoda u Veliku Britaniju, majka prihvaća taj rizik, svjesna koliko Ana i suprug cijene domaće hrvatske proizvode. Istovremeno, majka nesvjesno, putem "mamine kuhinje", pokušava nadoknaditi svoju odsutnost i održati kćerinu svakodnevicu što sličniju onoj kakva je bila prije preseljenja u London.

²¹ Elia Petridou koristi pojam "hrana od kuće" (usp. Petridou 2001:90).

Određeni predmeti putuju na relaciji Zagreb–London i DHL-om²², koji osigurava bržu i sigurniju dostavu paketa na Aninu londonsku adresu od obične pošte. Majka Ani često šalje i određene proizvode (roba i šminka) koji se po nižoj cijeni mogu nabaviti u Hrvatskoj ("Nema veze što ona to ima tamo, ali ne može si sve to tako priuštiti.")²³. No, to ne znači da roba putuje samo u smjeru Zagreb–London. I roditelji ponekad naručuju iz Londona određene stvari koje se u Hrvatskoj ne mogu nabaviti ili su u Londonu bolje kvalitete i dostupni po nižoj cijeni (to su u većini slučajeva određeni lijekovi i vitamini). Iz Londona su u Zagreb običnom poštom, kao poklon za Aninu prijateljicu, doputovale i moderne cipele (tzv. *balerinke*) zapakirane u veliku kuvertu podstavljenu zračnim jastučićima te haljina za šogoricu upakirana u nešto veću kuvertu (budući da je haljina bila od vrlo tankog i laganog materijala, nije zahtijevala čak ni pakiranje u kutiju).²⁴

TRANSMIGRANTSKI IDENTITET – JE LI MOGUĆE IMATI DVA DOMA?

Mnoga istraživanja na području antropologije suvremenih migracija pokazala su da migranti ustvari nikada u potpunosti ne napuste svoju domovinu jer se u nju vraćaju kako bi posjećivali rodbinu i prijatelje koji su tamo ostali ili komunikacijom s njima ostaju na neki način trajno uključeni u događaje i zbivanja u domovini (usp. Hage 2003:81). Stoga je neosnovano tvrditi da država iz koje su emigrirali ne predstavlja za migrante trajno jedan oblik doma, dok im je istovremeno vrlo bitno da u zemlji primitka stvore novi dom koji će im pružiti osjećaj postojanosti, sigurnosti i normalnosti svakodnevnice – bilo da u stranoj zemlji borave samo privremeno (usp. Katulić 2009) ili da u njoj planiraju ostati zauvijek.

²² DHL je jedinica *Deutsche Posta* za brzu dostavu pošiljaka diljem svijeta. Naziv je nastao od početnih slova prezimena trojice osnivača kompanije: Adrian Dalsey, Larry Hillblom i Robert Lynn.

²³ Jednom prilikom, vrativši se s putovanja iz Azije, majka je u London slala i poklone koje je kupila kćeri: nakit i cipele.

²⁴ Šogorica je haljinu vidjela na internetu pa ju je putem interneta mogla i naručiti, no na taj način ne bi bilo moguće provjeriti je li povećana cijena haljine primjerena njezinoj kvaliteti.

Nije stoga kontradiktorno tvrditi kako migranti mogu biti integrirani u društvo primitka i istovremeno održavati transnacionalne veze s mjestom porijekla, za koje ih i dalje mogu vezati snažni osjećaji (usp. Basch et al. 1994:31; Levitt i Glick Schiller 2004)²⁵. To dokazuje i primjer moje kazivačice Ane koja je, usprkos činjenici da je u Londonu stvorila svoj novi dom i da trenutno ne bi željela mijenjati prebivalište, ostala itekako vezana za svoje rodno mjesto:

"Pa, moj dom je tamo gdje smo ja i John. To je naš dom i to tako treba bit. Ali moje rodno mjesto je na mom – na prvom mjestu u mom srcu. Iskreno, sad nikako ne bi tamo išla živit. Ali ja sam tako jako uzbuđena svaki put kad dolazim! Ja ti ne mogu opisat, ja sam toliko uzbuđena, ja ne mogu spavat. Jedva čekam trenutak kad će avion sletit i kada ću osjetit onaj miris čempresa, lovorike, mirte, i vidit naše nebo i onaj pogled s mora. Meni sad srce evo samo što mi ne iskoči. Moje rodno mjesto je meni nešto što mi je ono užasno, užasno posebno, ja moram svake godine imati jednu malu injekciju mog mjesta."

Iako se uglavnom smatra da migranti često imaju osjećaj nepripadanja ni 'ovdje' ni 'tamo', već negdje između (Amit-Talai 1998), upravo nas transnacionalne prakse navode na preispitivanje značenja koje u sebi sadrži pojam 'dom' i pokazuju kako je moguće imati više od jednog doma u različitim državama (usp. Povranović Frykman 2003). To pak nipošto ne znači da identitet migranata "lebdi" u zraku, kao ni da on nužno mora biti vezan uz određeno mjesto, državu ili naciju. Identiteti su situirani upravo u *praksama i iskustvima* povezivanja međusobno udaljenih lokaliteta (onog u kojem trenutno borave i onog za koji ih veže porijeklo) i pojedinaca te se kroz njih neprestano stvaraju. Transnacionalni društveni prostor je polazište stvaranja identiteta koji mogu biti vezani za više mjesta, kao i za same prakse povezivanja tih mjesta.

²⁵ Basch et al. (1994:8) tvrde da upravo "transnacionalne veze služe kao dokaz da migranti nastavljaju biti članovima države porijekla".

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Globalizacijski procesi i suvremena mobilnost ljudi uzrok su stvaranja novih društvenih prostora koji se, zbog načina na koje nastaju, nazivaju transnacionalnima. Istraživanja transnacionalnih praksi migranata temeljena na antropološkoj perspektivi omogućuju dublji uvid u složenost migrantskog iskustva. U ovom radu namjera mi je bila na primjeru iskustva migrantice Ane i njezinih roditelja problematizirati pojam transnacionalnosti i povezivanja udaljenih lokaliteta te različitih praksi koje određuju identitete migranata. Prakse putovanja ljudi i predmeta nužne su za održavanje transnacionalnog prostora koji stvaraju pojedinci što migriraju, ali i oni koji ostaju, zajedno sa svim načinima na koje pokušavaju održati kontakte i veze.

Rad pokazuje da su u čitavom procesu od iznimne važnosti ne samo pojedinci, već i predmeti i konkretni načini na koje putuju. Određeni predmeti bitni su i za stvaranje doma u novoj sredini te za osjećaj kontinuiteta i normalnosti svakodnevice. Stvaranje novog doma u državi primitka ne isključuje nužno mogućnost da se migranti i dalje osjećaju intenzivno vezanima za domovinu, odnosno da imaju dva doma u različitim državama. Dom se stvara kroz određene prakse putem kojih zadobiva značenje, a i sami identiteti proizvod su specifičnih društvenih interakcija i praksi pa ih se stoga treba smatrati promjenjivima i nikako čvrsto vezanima za određeni teritorij. Istraživanje transnacionalnih praksi članova obitelji koji žive u različitim državama služi na taj način i za propitivanje složenih koncepata, kao što su 'identitet', 'dom', 'pripadanje', 'prostor', te kritiku društveno konstruiranih i definiranih (te navodno stabilnih) granica, kao i kategorija države, etniciteta i nacije. Kompleksnost i promjenjivost samog pojma identiteta moguće je prikazati upravo na primjeru migranata i transnacionalnosti kao jednog od temelja njihova bivanja. Istraživanje u kojem je kao dodatni metodološki postupak korišteno i sudjelovanje s promatranjem na međuetničkoj svadbi (na koju je većina uzvanika i predmeta također morala *doputovati*) potvrdilo je pretpostavku da u susretu s nepoznatim, Drugim, na vidjelo izlaze razni stavovi i predrasude. Iako transnacionalni društveni prostori pokazuju kako je čitava suvremena stvarnost postala transgranična i transdruštvena, problem Drugoga ostaje pritom vječno aktualan.

LITERATURA

- ABU-LUGHOD, Lila. 1991. "Writing against culture". U *Recapturing Anthropology. Working in the Present*, ur. Richard G. Fox. Santa Fe – New Mexico: School of American Research Press, 137–162.
- AMIT-TALAI, Vered. 1998. "Risky Hiatuses and the Limits of Social Imagination: Expatriacy in the Cayman Islands". U *Migrants od identity. Perceptions of Home in the World of Movement*, ur. Rapport Nigel i Andrew Dawson. Oxford, New York: Berg, 41–59.
- AUGÉ, Marc. 2002. "Bliski drugi". U *Drugi i sličan: pogledi na etnologiju suvremenih društava*, ur. Martine Segalen. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 25–42.
- BASCH, Linda, Nina GLICK SHILLER i Cristina SZANTON BLANC. 1994. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Amsterdam: Gordon and Breach Publishers.
- BRETTEL, Caroline B. 2000. "Theorizing Migration in Anthropology. The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes". U *Migration theory. Talking across disciplines*, ur. C. B. Brettel i J. F. Hollifield. New York i London: Routledge, 97–135.
- BURRELL, Kathy. 2008. "Managing, Learning and Sending: The Material Lives and Journeys of Polish Women in Britain". *Journal of Material Culture* 13: 63–83.
- CHARMAZ, Cathy. 2006. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2003. "Dva lokaliteta, dvije države, dva doma: Transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu". *Narodna umjetnost* 40/2: 117–131.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2005. "Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata". U *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, ur. Dražen Živić, Nenad Pokos i Anka Mišetić. Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", 256–273.

- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2007. "Spanning National Borders: Split Lives of Croatian Migrant Families". *Migracijske i etničke teme* 23 (1–2): 33–49.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, Valentina GULIN ZRNIĆ, Goran Pavel ŠANTEK, ur. 2006. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk.
- FAIST, Thomas. 2004. "The transnational turn in migration research: perspectives for the study of politics and polity". U *Transnational spaces: disciplinary perspectives – Willy Brandt Conference Proceedings*, ur. Maja Povrzanović Frykman. Malmö: Malmö University, 11–45.
- GLORIUS, Birgit i Klaus FRIEDRICH. 2006. "Transnational Social Spaces of Polish Migrants in Leipzig (Germany)". *Migracijske i etničke teme* 22 (1–2): 163–180.
- GUSTAFSON, Per. 2002. "More or less transnational: Two unwritten papers". U *Transnational spaces: disciplinary perspectives – Willy Brandt Conference Proceedings*, ur. Maja Povrzanović Frykman. Malmö: Malmö University, 64–76.
- HAGE, Ghassan. 2003. "The Differential Intensities of Social Reality". U *Being there. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*, ur. Jonas Frykman i Nils Gilje. Lund: Nordic Academic Press, 79–93.
- HANNAM, Kevin, Mimi SELLER i John URRY. 2006. "Editorial: Mobilities, Immobilities and Moorings". *Mobilities* 1(1): 1–22.
- KATULIĆ, Lucija. 2009. "Women In Diplomacy: Their Private Transnational Practices". *Dve domovini / Two Homelands*, vol. 29: 181–203.
- LEVITT, Peggy i Nina GLICK SCHILLER. 2004. "Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society". *International Migration Review* 38 (145): 595–629.
- LÖFGREN, Ovar. 1999. "The Nationalization of Anxiety". *Ethnologia Scandinavica* 29: 5–28.

- MARCOUX, Jean-Sebastien. 2001. "The Refurbishment of Memory". U *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, ur. Daniel Miller. Oxford: Berg, 69–86.
- MARCUS, George. 1995. "Ethnography in/of the World System: The Emergence of the Multi-Sited Ethnography". *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.
- PETRIDOU, Elia. 2001. "The Taste of Home". U *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, ur. Daniel Miller. Oxford: Berg: 87–104.
- POUTIGNAT, Philippe i Jocelyne STREIFF-FENART. 1997. *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2001. "Povezati mjesta, izdržati udaljenosti: iskustva i implikacije transmigrantskih putovanja". *Narodna umjetnost* 38(2): 11–31.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2003. "Bodily Experiences and Community-Creating Implications of Transnational Travel". U *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*, ur. Jonas Frykman i Nils Gilje. Lund: Nordic Academic Press: 53–77.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2004. "Transnational perspective in ethnology: from 'ethnic' to 'diasporic' communities". U *Transnational spaces: disciplinary perspectives*, ur. Maja Povrzanović Frykman. Malmö: Malmö University, 77–100.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2008. "Migrants and Objects: Material Practices of Being and Belonging in Transnational Social Fields". Izlaganje na 10. EASA konferenciji u Ljubljani, 26. – 30. kolovoza 2008. u okviru sesije *Belonging embodied, reciprocity materialised: migrants' transnational practices*.

Mirna Jernej

TRANSNATIONAL SPACE OF A FAMILY: A CASE STUDY

The article deals with a transnational space that is created through maintaining links between members of a family who live in different countries. On the example of a migrant who lives in Great Britain and her parents who live in Croatia, the article discusses the ways in which different individuals are trying to cope with the distance separating them. Practices of linking places and people, especially travel of individuals and objects, are necessary for sustaining transnational space, but also for creating trans-migrant identities. Participation in a multiethnic wedding is used in this article in the form of a fieldwork for additional comparison of two different cultures, as well as for questioning the idea of the Other.

Keywords: transnational social space, travel, objects, identity, home

